

A 18344/40
4j3

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
ИЗВОРИ СРПСКОГ ПРАВА IV

ЗАКОНИК

ЦАРА СТЕФАНА
ДУШАНА

КЊИГА III

БАРАЊСКИ, ПРИЗРЕНСКИ, ШИШАТОВАЧКИ,
РАКОВАЧКИ, РАВАНИЧКИ И СОФИЈСКИ
РУКОПИС

Примљено на VII скупу Одељења друштвених наука 8. новембра 1994. године

Уредници

академици

МИТАР ПЕШИКАН, ИРЕНА ГРИЦКАТ-РАДУЛОВИЋ, МИОДРАГ ЛОВЧИЋ

091.5.07:342.36(094.4=861)"13":801.53=861

БЕОГРАД
1997

"653"

ДИМИТРИЈЕ БОГДАНОВИЋ
ДИМИТРИЈЕ Е. СТЕФАНОВИЋ

ОПИС СОФИЈСКОГ РУКОПИСА

1. Софијски рукопис налази се у Софији у Народној библиотеци „Кирил и Методиј“, где се чува под бројем 293.

Текст Душановог законика је у саставу већег кодекса правне односно црквеноправне садржине. Рукопис има 205 листова од папира.¹ Формат листа је 15,7 × 9,7 см (л. 16), али услед обрезивања средњи листови су мањих димензија. Текст на страни је 11 × 7 см величине. На страни је 12 редова. На странама је најчешће исписана жива ознака. Растојање између редова је 1 см. Рукопис има 27 тетрада (+ 1 лист). Већина тетрада је са 8 листова, али 2 су са 6 листова (лл. 87—92, 93—98), а две су са 4 листа (лл. 155—158, 167—170). Тетраде су нумерисане арапским цифрама у доњем десном углу првог листа, вероватно руком писара. Ова нумерација је делимично обрезана (нпр. л. 167^r). Фолијацију мастилом по средини горње маргине урадила је млађа рука, вероватно крајем XVIII или почетком XIX века. Овом фолијацијом прескочена су два листа (листови после лл. 29, 30, који су касније нумерисани као лл. 29а, 30а), а лист после л. 184 поново је означен бројем 184. Реставрација, односно конзервација рукописа урађена је у новије доба. Повез је од дашчица пресвучених светлосмеђом кожом. На хрпту су три ребра. Споља на предњој и задњој корици налепљена је црна кожа од старог повеза. На сачуваном делу старе задње корице остали су трагови две копче. На остацима старих предњих и задњих корица је барокни орнамент са аустријским грбом (двоглави орао), изнад којег на предњој корици пише S. I., а испод 1728, то је очигледно година повезивања. Нови форзац је од обичне хартије и налепљен је преко половине старог предњег и задњег форзаца, који је богато орнаментисан папир. Орнамент представља птице у бујној вегетацији. Орнамент је зелене боје на жутој подлози.

¹ Б. Цонев наводи 204 листа (*Описъ на рукописитѣ и старопечатнитѣ книги на Народната библиотека въ София*, [1], София 1910, 200).

2. Према К. Жиречку рукопис је исписан приближно у другој половини XVII века. Кодекс је Жиречек 1882. године нашао у Софији. Он каже да је кодекс пронађен у Кратову (Македонија), одакле је послан у Софију посредовањем Јеврема Каранова из Велбужда.² Жиречеково датирање преносе и С. Новаковић и А. Соловјев.³ Т. Флорински и Н. Радојчић временом настанка рукописа одређују средину XVII века.⁴ С. Вуловић и Б. Цонев наводе да је кодекс из XVII века.⁵ Филигранолошки подаци, као и означено време корицења (1728. година), међутим, упућују на то да је рукопис настао у првој четвртини XVIII века и крајем XVII века.

У рукопису су се нашле три варијанте водених знакова.⁶

(1) Најстарија је варијанта водених знакова *круна са ловачким рогом и иницијалима I—B* (тетраде 4—11; 13—18; 22—23), слично Југославенска академија знаности и умјетности бр. D—LXXII—15 из 1657. године. Идентичан знак није пронађен у расположивим албумима.

(2) Старија варијанта водених знакова је *грозд* (тетраде 24; 27), слично Хивуд⁷ бр. 2318 из 1723, 2116 из 1683, 2119 из 1677, као и 2125 из 1731. године. Идентичан знак није пронађен у филигранолошким албумима.

(3) Водени знак *грб са ловачким рогом*, врло слично Српска академија наука и уметности, Историјска збирка, бр. 248 из 1752, слично Српска академија наука и уметности бр. 135 из 1734. и Музеј Српске православне цркве бр. 72 из 1749; као и *грб у облику срца* са тролистом и иницијалима I—C, T, слично Патријаршијска библиотека Српске православне цркве бр. 109 око 1733/34. године (тетраде 1—3; 12; 19—21). Идентични знаци нису пронађени у расположивим албумима.

На основу филигранолошке анализе и познавања датума корицења рукописа његово писање треба датирати, као што је већ речено, првом четвртином XVIII века, односно крајем XVII века.

О месту писања и о писару (писарима) у рукопису нема поузданих података.

3. Рукопис је скромно илуминиран. Највећи део текста исписан је црним избледелим мастилом, које се на обе стране неких листова, нарочито при крају кодекса, разлило. Ретки једноставни иницијали, понекад са флоралним украсом,

² Неке податке о датирању и судбини рукописа Жиречек је саопштио С. Новаковићу. О томе видети: С. Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1304*, Београд 1989, LXXXII. О судбини рукописа К. Жиречек говори и у раду: *Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan*, Archiv für slavische Philologie, XXII, Berlin 1900, 206 (напомена 2).

³ С. Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354*, LXXXII; А. В. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, Српска академија наука и уметности, Извори српског права, VI, Београд 1980, 90.

⁴ Т. Флорински, *Памятники законодательной деятельности Душана*, Киев 1888, 250; Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354*, Београд 1960, 20.

⁵ С. Вуловић, *Опис рукописа Софијске библиотеке*, Споменик Српске краљевске академије, XXXVII, Београд 1900, 42; Б. Цонев, *Опис на рукописитѣ и старопечатнитѣ книги на Народната библиотека въ София*, 200.

⁶ Анализа и датирање водених знакова у Софијском рукопису урађена је уз помоћ Мирославе Гроздановић-Пајић и Радомана Станковића, филигранолога Народне библиотеке Србије у Београду. На помоћи и стручној сарадњи и овог пута изражавамо дужну захвалност.

⁷ E. Heawood, *Watermarks mainly of the 17th and 18th Centuries*, I, Hilversum MCML.

крупнија и ситнија иницијална слова, заглавља, живе ознаке између четворолиста, маргинални цртежи, као и словне ознаке бројева киноваром лошег квалитета. Четворолист или извијена украсна линија појављују се на крају неких одредаба. Примитивна вињета у плетеру на л. 1^r, у комбинацији црвене и бледозелене боје. На л. 5^r примитивни цртани орнамент црним мастилом. Правоугаона заставица у комбинацији црвене, мрке и зелене боје на л. 5^v. Црна вињета и црвене тачке на лл. 121^r и 201^v, као завршни украс на крају Душановог законика.

4. Основни текст Софијског рукописа сачињавају Јустинијанов закон, Душанов закон и изводи из правила седам васељенских сабора. На крају кодекса налази се српски летопис до 1649. године.

лл. 1^r—5^r **Ѓглавление**, што је у ствари само садржај Душановог законика са нумерацијом правила од $\tilde{a}$ до $\tilde{v}\tilde{z}$ (тј. 1—97).

лл. 5^v—61^v **Сїа** книга г<лаго>лема сѣдаць, бл<а>гоч<ь>стиваго и хр<и>стољубиваго самодѣжавнаго, великаго ц<а>ра, Кон<ь>стан<ь>тина, иоу<стї>ана гречаскагѡ, съ с<ве>теишим<ь> г<о>с<по>ди<но>мъ ѡ<т>ь<це>мъ патрїа<р>хомъ | | (л. 6^r) григорїемъ, съ кнезѡ и са велможи и сѣ волгады бл<а>гочастивагѡ цар<ь>ства его въ кон<ь>стан<ь>тинополи. Законъ и оуставъ поставленъни ц<а>рѣствїа какѡ подобаетъ створити ц<а>рѣствїи. X до зде: приеше коначъ различнага разсѣжденїа и законъ и с<та>въ бл<а>гоч<ь>стивыхъ | ц<а>рѣй грѣчскихъ въ коньсанътинополи: симъ всѣмъ до зде коначъ. Одредбе Јустинијанова законика наводе се црвеним словним бројевима од $\tilde{a}$ до $\tilde{п}\tilde{z}$, али са прескакањем: $\tilde{a}$ — $\tilde{z}$ па $\tilde{к}\tilde{z}$ — $\tilde{м}\tilde{г}$, па тек онда $\tilde{и}$ — $\tilde{к}\tilde{с}$; $\tilde{м}\tilde{д}$ — $\tilde{п}\tilde{z}$. Ово прескакање је резултат поремећеног редоследа тетрада, што је пропраћено и погрешном нумерацијом тетрада. По правилном редоследу после прве тетраде (лл. 1—8) треба да следи садашња трећа („3“) (лл. 17—24), а после ње требало би да буде садашња друга (лл. 9—16), па четврта тетрада (лл. 25—32) итд. Поремећај у ређању тетрада и у њиховој нумерацији сигурно је настао приликом преповезивања кодекса. Соловјев скреће пажњу на то да су одредбе 7—10 Јустинијановог законика у Софијском рукопису записане као одредбе 147—154 Душановог законика у Раваничком зборнику.⁸ Од л. 1^r па до друге половине кодекса жива ознака **правило**.

лл. 61^v—121^r **Благоч<ь>стиваго и хр<и>стољубиваго ц<а>ра Стефана** сръбьскаго, оугар<ь>скаго, далмат<ь>скаго, арванаскаго, оугровлахїискаго, и инимъ многимъ прѣделомъ и землямъ самодерѣж<ь>ца сѣцаго, м<и>л<о>стїю выш<ь>наго в<о>га Ии<соу>са христа: законъ и оуставъ поставленъны въ лѣто $\tilde{с}\tilde{и}\tilde{в}\tilde{н}\tilde{z}$: индиктиѡн<ь>: $\tilde{в}$: въ празд<ь>никъ възнесенїа г<о>с<по>да нашего ии<соу>са х<рист>а, м<ѣ>с<ѣ>ца маїа кѣ д<ь>нь: X аще ли ч<л>овѣ<к> сътворить насилїемъ да платить, $\tilde{т}$: пез<ь>пезъ и да га бїють.

л. 121^v неисписан.

л. 122 неисписан.

⁸ А. В. Соловјев, *Законик цара Сїефана Душана 1349. и 1354. године*, 91.

л. 123^r—157^r Правила васељенских сабора по избору, као прво: **П**рељубодѣи, или мѣжеложникъ или скотоложникъ, или птицеложникъ, аще покает се, еї: лѣтъ заповѣщеніе да прїиметь. × На листу 123^r на маргини црвеним мастилом: **к**їи **в**ас<илипа> **в**ел<икаго> **п**рав<ила> **н**їи. **ѡ**в. **ѡ**г. × до **з**ае **к**онаць **п**равилѣ. Одредбе, које садрже исповедничко-епитимијска правила, имају нумерацију на прескок и иду до 194.

л. 157^v Каснији запис.

л. 158 неисписан.

лл. 159^r—201^v Кратки српски летопис: **ѡ**т<ъ> **а**дама до **п**отопа, лѣтъ, **ѣ**, тисоуше, **ѣ**: **ѡ**в. × и **в**цази **м**ѣ се с<ы>нь **е**го **м**ехмедъ. На л. 201^v испод завршне црте: **В**ь **т**о **в**кеме **п**ер<ъ>перъ **д**ръжаль **е**сть, **в**ї **а**спри. Од л. 164^v почиње да се исписује жива ознака **ѡ** **ц**<а>риѣ, али недоследно.

л. 202 Садржи записе и белешке.

5. У рукопису има више записа, од којих је Цонев неколико забележио.⁹ Овде наводимо редом све значајније записе и белешке.

л. 1^r При дну, графитном оловком нечитким курзивом XIX века: **д**е~~м~~етѣ на **в**ванъ (?)

л. 157^v Курзивним брзописом XVIII века: **ѡ**т<ъ> **к**анона **в**ставляется | **з**а **н**ошеденственное **м**етан<иѣ>: **ѡ**: **л**п (?)¹⁰ | **з**а **п**роизволеніе **м**<и>**л**<о>**с**тини, **е**ще, **ѡ**: | **з**а **п**ост<ъ>, **с**ѡхояд<еніе>: **с**ред<а>: и **п**ет<ъкз>: **ѣ**диноже: **ѡ**: | **з**а **п**онед<ѣльникъ>: **ѡ**т<ъ> **м**яса **е**ще — **ѡ**: | **п**аки **з**а **п**онед<ѣльникъ>: **ѡ**т<ъ> **с**ио<а>, и **г**ицъ. **е**ще: **ѡ**: | **з**а **н**ѣксю **и**нѡ **д**овоѡ (?)¹¹: **е**ще: **ѡ**: | **а**ще **н**ижае, **л**: **л**ѣтъ, **е**ще: **ѡ**: | **а**ще **н**ижае, **ѡ**т<ъ>, **к**, **л**ѣт<ъ>, **м**енше **ѡ**: | **з**аповѣщается; **а**ще **ж**е | **н**е **и**зволит<ъ> **н**аписаниих<ъ> (sic),¹² | **д**а **и**сполнит<ъ> **ц**ѣло **ѡ**предѣленая **л**ѣта. | **І**ѡсиф **А**рхїмандритя.

л. 201^v Уз завршетак летописа, на спољној маргини, као „превод“ завршне белешке, односно глосе летописца: **в**ь **т**о **в**реме **п**ер<ъ>перъ **д**ръжаль **е**сть, **в**ї **а**спри: написано је на левој маргини полууставом из XVIII или XIX века: това време беше перперъ 12 аспри (sic).

л. 202^r **З**наменую что такъ **в**езио **Х**аиваз<ъ> **М**ехмед<ъ> **п**аша **п**рїими на 1739го **г**ода **а**рт<оуста>: **б**. **д**не **в**’ **н**едѣлю **с**лавный **г**лавѣ **С**ервіи **Б**ѣлградъ. **т**огда **к**ѣга **б**ысть. **в**о **в**лашкои **С**ервіи, **С**ремѣ **Б**авкой **д**аж<е> **д**осязъщи **с**амаго **п**ресловѣщаго **ц**<а>**р**с<каго> **г**рада **В**ѣны и **д**ержа **ѣ**д<ъ>нъ **г**одъ и **с**овыше **г**рѣхъ **р**ади **н**аших<ъ> **м**ного **п**рѣтупѣ и **т**ерпит<ъ> **п**адна **С**ервіа и **М**авва **ѡ**т<ъ> **р**ода **и**же **н**е **ѣ**вѣри **с**ъ **Б**<о>**г**омъ **д**ѣха **с**воегъ.

⁹ Б. Цоневъ, *Опись на рукописитъ и старопечатнитъ книги на Народната библиотека въ София*, 200—202.

¹⁰ Неразрешена скраћеница.

¹¹ Неразрешена скраћеница.

¹² написаниих<ъ> уместо написаних<ъ>.

Испод тога, другом руком, али веома калиграфским грађанским курзивом XVIII века: **Сїе написал<з> г<осподин>ъ м<и>тѣоп<олит>ъ: бѣлгѣ<адскій>: с<вя>топочивши Викентій Стефановичъ.**

На л. 202^v има више на око безначајних бележака. У десном горњем углу, црвеним мастилом, истим које је употребљено за писање у основном тексту, као проба пера, али можда име (једног) писара: **Симонъ**. У горњем делу стране, брзописом, као рачуница: **Ѹ шабачкой ма (?)**:¹³ | **вина** 942 | **ракїе** 368 | **жита** 3340 | **ока** | **и кошн<и>це тѣи**, па испод опет **тѣи**. Нешто ниже каснијом руком: **Сие писмо на киѣ митета**. Између два последња записа, неком трећом руком: **деоѣилъ**, па испод латиничким словима: **Diacon Vlagorodnomi**. На средини стране, поред наведених бележака, налазе се рачунања, од којих наводимо последње: **3 фзндз** 25:20 | **і стан(.**) 6:20 | **і ядъзъ** 9:20 | **мацаѣз** 9 10 | **3 мъсѣзъ** 8 10 | **3 по деведест и 5 па** | 7 20 | 64 100. У горњем делу стране преко рачунања, курзивом: 204 листа зашто лл. 29 и 30 су двойни.

¹³ Неразрешена скраћеница, можда **маѣви**.